

تفاوت غریزه و فطرت چیست، آیا انسان هم غریزه دارد؟

فطرت به چه معناست، تفاوت غریزه و فطرت چیست؟

- چه کسی به نوزاد تازه متولد شده، مکیدن شیر از سینه مادر را آموزش داده؟
- دانه سیب از کجا می‌داند که چطور باید به درخت سیب تبدیل شود؟
- زنبور عسل ساخت کندو و تولید عسل را از کجا یاد گرفته است؟

اگر با دقت به جهان پیرامون خود نگاه کنیم، متوجه هوش مندی رمزآلودی می‌شویم که کل نظام هستی را دربر گرفته؛ گویی همه پدیده‌ها کدنویسی شده‌اند و در یک حرکت مهندسی شده، دسته‌جمعی و منسجم به سوی تکامل در حرکت‌اند. اما چه کسی این هوش مندی را در ذات موجودات قرار داده و چگونه؟

همه پدیده‌های جهان از نوعی هدایت باطنی برخوردارند، که آن‌ها را به سوی هدف خلقت‌شان که همان رسیدن به کمال است، راهنمایی می‌کند. این نوع هدایت غیر اختیاری است و همه موجودات را دربرمی‌گیرد؛ تا جایی که نوزاد برای شیر خوردن، زنبور عسل برای ساخت کندو و درخت سیب برای تولید میوه هیچ نیازی به آموزش ندارند.^۱ رشد و تکامل جنین، رشد و نمو دانه‌های گیاهان و حرکت کُرّات مختلف در منظومه شمسی^۲ و ... همگی نمونه‌هایی از این هدایت باطنی‌اند. به این نوع هدایت «هدایت تکوینی» گفته می‌شود.

بر اساس هدایت تکوینی خداوند در ذات و سرشت هر موجودی آثار و ویژگی‌های ذاتی خاصی قرار داده که متناسب با ساختار وجودی و هدف خلقت همان موجود است. این ویژگی‌ها از موجودات جداشدنی نیستند، اکتسابی نیستند، تغییرپذیر و زوال‌پذیر نیستند و در بین همه افراد و گونه‌های آن موجود عمومیت دارند. به این‌گونه ویژگی‌ها در جمادات و گیاهان

طبرسی، جوامع الجامع، ۱۳۷۷ش، ج ۶، ص ۱۶۱۵

جوادی آملی، هدایت در قرآن، ۱۳۸۵ش، ص ۵۹، ۲

«طبیعت»، در حیوانات «غریزه» و در انسان «فطرت» می‌گویند. در ادامه به شرح هر کدام از این اصطلاحات پرداخته و به

سؤالات زیر پاسخ می‌دهیم:

- فطرت به چه معناست و گرایش‌های فطری چیستند؟
- تفاوت غریزه و فطرت در چیست؟
- آیا غریزه تنها مخصوص حیوانات است یا در انسان هم وجود دارد؟

طبیعت در جمادات و گیاهان

ساختار نمک به شکلی است که در مذاق انسان شور است، اما شکر شیرین است. الکترون و پروتون طوری آفریده شده‌اند که یکدیگر را جذب می‌کنند، اما دو الکترون و دو پروتون دافع هم هستند. آب خیس‌کننده است. اکسیژن قابل اشتعال است. اقتضای وجودی گیاهان این است که رشد و تولیدمثل داشته باشند و...

برای این گونه اقتضائات که در ذات و سرشت جمادات و گیاهان وجود دارند اصطلاح «طبیعت» را به کار می‌بریم؛ مثلاً می‌گوییم طبیعت آب خیس‌کننده‌گی است یا طبیعت اکسیژن قابل اشتعال بودن است و... در واقع «طبیعت» بیان دیگری از ویژگی‌های ذاتی جمادات و گیاهان است، که قبلاً در مباحث مربوط به کمال درباره‌شان صحبت کرده‌ایم.

اصطلاح طبیعت علاوه بر جمادات و گیاهان در مورد حیوانات و انسان هم کاربرد دارد؛ اما بیشتر برای ابعاد جمادی و گیاهی حیوانات و انسان‌ها استفاده می‌شود.

غریزه در حیوانات

در حیوانات علاوه بر طبیعت گرایش‌های پیچیده‌تری هم وجود دارد که همراه با نوعی آگاهی ضعیف و ناخودآگاه است. مثلاً نوزاد چهارپایان از همان دقایق اول تولد تلاش می‌کند روی پاهایش بایستد، بدون این‌که کسی ایستادن را به او یاد داده باشد. نوزاد کانگورو با وجودی که در بدو تولد نه چشم دارد و نه پا، اما پنج دقیقه پس از تولد خود را به داخل کیسهٔ مادر می‌رساند، پستان مادر را پیدا می‌کند و شروع به تغذیه می‌کند. گونه‌ای از ماهی‌ها زمانی که توسط شکارچیان بزرگ‌تر تهدید می‌شوند، دور هم جمع می‌شوند و یک اجتماع توپ‌مانند تشکیل می‌دهند، تا ماهی‌های کمتری در معرض خطر قرار بگیرند. به این‌گونه رفتارها در حیوانات «غریزه» می‌گویند. به‌طور کلی، هرگونه رفتار و واکنشی که حیات حیوانی را حفظ کند، نوعی غریزه به حساب می‌آید.

اصطلاح غریزه نیز بیان دیگری از کمالات حیوانی است و علاوه بر حیوانات گاهی برای توصیف ابعاد حیوانی وجود انسان نیز استفاده می‌شود.

فطرت در انسان

همهٔ ما از آغاز تولد و بدون این‌که آموزش ببینیم و تحت تأثیر عوامل محیطی قرار بگیریم، دارای یک سلسله گرایش‌های اصیل و بنیادی از قبیل حقیقت‌جویی، زیبایی‌دوستی، کمال‌گرایی، حس پرستش و تعظیم در برابر کمال مطلق، خلاقیت و نوآوری، عدالت‌خواهی و ... هستیم. این گرایش‌ها برخاسته از فوق عقل‌اند، در نتیجه فقط به ما انسان‌ها اختصاص دارند و حیوانات از آن بی‌بهره‌اند. به این‌گونه گرایش‌ها «فطرت» می‌گویند. پس ما علاوه بر طبیعت که مربوط به ابعاد جمادی و گیاهی وجودمان است و غریزه که مربوط به بعد حیوانی ماست، دارای فطرت یا گرایش‌های فطری نیز هستیم. فطرت از ویژگی‌های بعد غیرمادی وجود ماست؛ به عبارتی بخش انسانی وجود ما مثل ظرفی است که گرایشات فطری را دربرگرفته است.

نکته جالب در مورد تمایلات و گرایش‌های فطری این است که همه آن‌ها به نوعی زیرمجموعه کمال‌گرایی هستند. در واقع گرایش اصلی فطرت، کمال‌گرایی است و اگر ما به زیبایی، عدالت، خلاقیت و ... گرایش داریم به دلیل کمالی است که در آن‌ها سراغ داریم و اگر از چیزی نفرت پیدا می‌کنیم، ناشی از نقصی است که در آن می‌یابیم.

تمایلات فطری به صورت بالقوه در نهاد همه انسان‌ها وجود دارند، اما به فعلیت رسیدن آن‌ها مشروط به تلاش و همت خود افراد است. به عبارت ساده‌تر، خداوند بر اساس هدایت تکوینی خیر، شر و کمال همه انسان‌ها را به آن‌ها الهام کرده،^۳ اما این که کسی به ندای فطرتش گوش بدهد یا نه، کاملاً به اراده و اختیار خودش بستگی دارد. فطرت هیچ‌گاه از بین نمی‌رود، اما اگر دائماً سرکوب شود، ضعیف می‌ماند و فرصت ظهور پیدا نمی‌کند.

تفاوت غریزه و فطرت در انسان

همان‌طور که گفتیم غریزه و فطرت هر دو از ویژگی‌های ذاتی و غیراکتسابی انسان‌اند که تغییرپذیر و زوال‌پذیر نیستند و از این نظر به هم شباهت دارند. اما مهم‌ترین تفاوت غریزه و فطرت در این است که فطرت مربوط به بُعد انسانی و غریزه مربوط به بُعد حیوانی وجود ماست. این دو تفاوت‌های دیگری هم دارند که به شرح زیر است:

1. اولین تفاوت غریزه و فطرت در فعلیت داشتن آن‌هاست. غریزه از همان ابتدا فعال است و برای بروز و ظهور نیازی به تربیت و آموزش ندارد. مثلاً نوزاد برحسب غریزه تمایل به غذا دارد، یا در زمان بلوغ غریزه جنسی خودبه‌خود شکوفا می‌شود. اما تمایلات فطری برای شکوفایی احتیاج به تربیت و آموزش دارند.
2. دومین تفاوت غریزه و فطرت به میزان آگاهانه بودن آن‌ها مربوط است. غریزه حالت نیمه‌آگاهانه دارد، اما فطرت نسبت به غریزه آگاهانه‌تر است.

سوره شمس، آیه 8^۳

3. بعد دیگری از تفاوت غریزه و فطرت به خاستگاه آن‌ها یعنی قوای نفس برمی‌گردد. غریزه برخاسته از قوای حیوانی نفس یعنی حس، خیال و وهم است. اما گرایش‌های فطری از عقل و به ویژه فوق‌عقل نشأت می‌گیرند.

شناختن تفاوت غریزه و فطرت در وجود انسان گامی دیگر در انسان‌شناسی بود که در فرصت فعلی به آن پرداختیم. البته قبلاً این مفاهیم را به شکل‌های دیگر و در قالب کمالات معرفی کرده بودیم. اما پرداخت جداگانه به این مقوله به دلیل اهمیت آن ضروری به نظر می‌رسید. امیدواریم با مطالعه این درس سوالات شما پیرامون چیستی فطرت و تفاوت غریزه و فطرت برطرف شده باشد. با این حال اگر هنوز ابهامی باقی مانده، لطفاً آن را در بخش نظرات با ما در میان بگذارید.